

İmam Nâfi'e Nispet Edilen Şâz Rivayetler (Tahlilî Bir İnceleme)

Shâdh Qirâ'ât Attributed to Imâm Nâfi'e
(An Analytical Study)

Recep BİLGİN Muhammed İkbâl İLHAN

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı Hatay | Türkiye
recep.bilgin@mku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2858-3039>
<https://ror.org/056hcgc41>

Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı Erzurum | Türkiye
mikbalilhan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5298-8418>
<https://ror.org/03je5c526>

Makale Bilgisi

Makale Türü | Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi | 17/ Ağustos /2025
Kabul Tarihi | 21 / Kasım /2025
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2025
Bir İç- İki Dış Hakem
Çift Taraflı Kör Hakemlik
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Bu Makale iTenticate aracılığıyla taranmıştır.
Etik Bidirim | ilmiyat@gop.edu.tr
Lisans CC-BY-NC-ND 4.0

Article Information

Article Types | Research Article
Received | 17/ August /2025
Accepted | 21 / November /2025
Published | 31/ December /2025
One Internal- Two External Referees
Double-Blind Refereeing
Ethical principles were followed during the preparation of this study.
No conflict of interest declared.
This Article was scanned by iTenticate
Ethics Notice | ilmiyat@gop.edu.tr
Licence | CC-BY-NC-ND 4.0

Atıf | Cite as:

Bilgin, Recep – İlhan, Muhammed İkbâl. "İmam Nâfi'e Nispet Edilen Şâz Rivayetler(Tahlilî Bir İnceleme) [Shâdh Qirâ'ât Attributed to Imâm Nâfi'e(An Analytical Study)]". *Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat* 13/2 (Aralık | December 2025), 605-624.

<https://doi.org/ilmiyat.1767313>

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Shādh Qirā'āt Attributed to Imām Nāfi' (An Analytical Study)

Abstract: Within the field of qirā'āt studies, shādh qirā'āt/readings constitute an important area of discussion due to their historical semantic variations and the methodological issues they raise. This study identifies and analytically examines the shādh readings attributed to Imām Nāfi' b. 'Abdurrahmān (d. 169/785), a leading representative of the Medinan Qirā'āt school. According to the findings, the term shādh refers to rare and divergent readings that deviate from widely accepted and mutawātir Qirā'āt and fail to fully meet any of the authenticity criteria, such as reliability of the chain/isnād of transmission, conformity with the Uthmānic codex, or compliance with Arabic linguistic rules. The study shows that these shādh readings were primarily transmitted through Hārice b. Mus'ab (d. 168/784) and are particularly concentrated in the area of *farsh al-hurūf*. Shādh readings are analyzed within both *uṣūlī* and *farshī* dimensions: in the *uṣūlī* aspect, the pronunciation of the hamza through *taḥqīq* and *tashīl*, as well as the application of *taskīn* and *tahrīk*, are examined, while in the *farshī* dimension, differences based on morphology and syntax, verb-pattern variations, known-unknown readings, and masculine-feminine transformations are exemplified. The findings demonstrate that these qirā'āt can be evaluated according to scholarly and methodological criteria without undermining the integrity of the authentic qirā'āt, offering a rich basis for alternative interpretations and readings of the Qur'ān. Moreover, some shādh readings transmitted from Imām Nāfi' have limited impact on meaning, while others enhance or expand it. In conclusion, shādh readings attributed to Imām Nāfi' provide an essential resource for understanding the diversity of qirā'āt history and the dynamic nature of the authentic-shādh distinction.

Keywords: Qur'ān, Qirā'āt, Imām Nāfi', Shādh, Ṣaḥīḥ, Mutawātir.

İmam Nāfi'e Nispet Edilen Şâz Rivayetler (Tahlîlî Bir İnceleme)

Öz: Kıraat ilmi çerçevesinde önemli bir tartışma konusu oluşturan şâz kıraatler, tarihsel süreçte geçirdikleri anlam değişimleri ve ortaya çıkardıkları metodolojik sorunlar bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Medine kıraat ekolünün önde gelen temsilcisi İmam Nāfi' b. Abdurrahman'a (öl. 169/785) nispet edilen şâz rivayetler belirlenmiş ve tahlîlî bir incelemeye tâbi tutulmuştur. Şâz kavramı, genel kabul gören tanıma göre yaygın ve mütevâtir kıraatlere aykırı düşen; sened güvenilirliği, mushaf hattına uygunluk veya Arap dili kuralları gibi sahihlik ölçütlerinden herhangi birini tam olarak karşılamayan okuyuşları ifade etmektedir. Araştırma, söz konusu rivayetlerin büyük ölçüde Hārice b. Mus'ab (öl. 168/784) aracılığıyla aktarıldığını ve özellikle ferşü'l-hurūf alanında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Çalışmada şâz rivayetler, usûlî ve ferşî boyutlar çerçevesinde ele alınmış; fonetik farklılıklar kapsamında hemzenin tahkîk ve teshîl ile okunuşu, teskîn ve tahrîk uygulamaları incelenmiş, ferşî farklılıklarda ise sarf ve nahiv temelli farklılıklar, bâb değişimleri, malûm-meçhul okunuşlar ve müzekker-müennes dönüşümleri örneklenmiştir. Elde edilen bulgular, bu rivayetlerin sahih kıraat bütünlüğüne zarar vermeksizin ilmî ve metodolojik ölçütler doğrultusunda değerlendirilebileceğini ve Kur'an tilâvetinde farklı yorum ve te'viller için zengin bir değerlendirme zemini sunduğunu göstermektedir. Ayrıca, İmam Nāfi'den rivayet edilen bazı şâz okuyuşların mânaya sınırlı etkisi olmakla birlikte, bazı durumlarda anlamı derinleştiren veya genişleten nitelikler taşıdığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, İmam Nāfi'e nispet edilen şâz kıraatler, kıraat tarihindeki çeşitliliği ve sahih-şâz ayrımının dinamik yapısını anlamada önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, İmam Nāfi', Şâz, Sahih, Mütevâtir.

Giriş

Kur'an kıraatleri, Hz. Peygamber döneminden itibaren lafız, telaffuz ve nahiv farklılıklarını içeren bir rivayet alanı olarak İslâmî ilimler içerisinde müstakil bir disiplin haline gelmiş ve temel olarak Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını belirleyen rivayetleri tespit ve tasnif etmeyi amaçlamıştır. Bu ilim dalı, "yedi harf" olgusuyla işaret edilen farklı lehçe ve telaffuz biçimlerinin varlığından hareketle şekillenmiş; hicrî 4./10. asırdan itibaren rivayet çeşitliliğinin tespiti, nakil yollarının güvenilirliği ve sahihlik kriterlerinin belirlenmesi ekseninde sistematik bir yapı kazanmıştır. Bu çerçevede kıraatler sahih/mütevâtir ve şâz olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmış; sahih kıraatler sahih sened, resmü'l-mushafa uygunluk ve Arap dili kaidelerine muvafakat kriterlerine dayandırılırken, bu şartlardan en az birini taşımayan rivayetler şâz olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte kıraat tarihinde, sahih kıraat imamlarına nispet edildiği halde sıhhat kriterlerinden en az birini karşılamayan bazı okuyuşların rivayet edildiği görülmüştür. Böyle bir durumun özellikle Medine kıraat ekolünün önde gelen isimlerinden Nāfi' b. Abdurrahman'a (öl. 169/785) atfedilmesi ayrı bir önemi haizdir.

Şâz kıraatler üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla kıraatlerin sahihlik şartları ve yedi/on kıraat tasnifi üzerinde yoğunlaşmış; sahih kıraat imamlarına nispet edilen şâz okuyuşlar ise sınırlı düzeyde ele alınmıştır. Nāfi' kıraatinde görülen bu tür rivayetler, kıraat ilminin rivayet yapısını, sahihlik kriterlerinin tarihsel gelişimini ve erken dönem nakil şartlarını anlamak açısından önemli veriler sunmasına rağmen, çağdaş

akademik çalışmalarda büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Literatürde Nâfi' kiraati, özellikle Kâlûn ve Verş tariki üzerinden sahih rivayetleriyle detaylı biçimde incelenirken,¹ ona nispet edilen şâz rivayetler ya tali düzeyde işlenmiş ya da kapsamlı bir şekilde araştırılmamıştır. Bu durum, şâz okuyuşların kapsamı ve kiraat ilmi içerisindeki konumuna dair sistematik bir boşluk doğurmuş, sahih ve şâz rivayetler arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılmasını güçleştirmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'deki kiraat araştırmalarında şimdiye kadar müstakil olarak ele alınmamış bir alanı konu edinerek, sahih kiraat imamlarından nakledilen şâz rivayetleri Nâfi' özelinde bütüncül bir yaklaşımla incelemektedir. Araştırmada, Nâfi' b. Abdurrahman'a nispet edilen şâz kiraatler klasik kaynaklar ışığında tespit edilmekte; bu rivayetlerin mahiyeti usûl ve ferşü'l-hurûf açısından analitik bir çerçevede ele alınmaktadır. Ayrıca, söz konusu rivayetlerin sened durumları, dilsel farklılıkları ve kiraat usûlüne etkileri değerlendirilerek sahih kiraatler karşısındaki konumları açıklanmakta; böylece Nâfi' kiraatinin sahih rivayetler dışındaki varyantlarına dair derinlemesine bir bakış açısı sunulmaktadır. Bu yönüyle çalışma hem kiraat tarihine hem de şâz kavramının anlam çerçevesine katkıda bulunarak; kiraatlerin nakil süreci, rivayet çeşitliliği ve sahihlik kriterlerinin tarihsel oluşumu üzerine yeni tartışma zeminleri oluşturmaktadır.

Araştırma, nitel yöntemle yürütülecek olup, klasik kiraat kaynakları, tefsir literatürü ve kiraat tarihi çalışmalarından derlenen Nâfi'e nispet edilen şâz rivayetlerin sistematik analizi üzerine kurulacaktır. Öncelikle bu rivayetler taranarak rivayet zincirleri ve râviler tespit edilecek; Hârice b. Mus'ab gibi önemli rivayet kanalları belirlenecektir. Daha sonra rivayetler, üç temel sahihlik kriteri olan senedin sıhhati, Arap diline uygunluk ve resmü'l-mushafa mutabakat çerçevesinde değerlendirilecek; lafzî, nahivsel ve telaffuz farklılıkları dikkate alınarak kategorize edilecek ve kapsamlı bir şekilde analiz yapılacaktır.

Çalışmada öncelikle şâz kavramının kökeni ve terim anlamı ele alınacaktır. Bunu takiben, İmam Nâfi'in hayatı, ilmî kişiliği ve Medine kiraat ekolündeki konumu hakkında özet bilgi sunulacaktır. Ardından, İmam Nâfi'e nispet edilen şâz kiraatler detaylı bir biçimde incelenecek; usûlî boyutta hemzenin tahkîk ve teshîl ile okunuşu, teskîn ve tahrîk uygulamaları; ferşî boyutta ise sarf ve nahiv temelli farklılıklar, bâb değişimleri, mâlûm-meçhul okunuşlar, müzekker-müennes dönüşümleri ile i'râb ve edat farklılıkları örnekler üzerinden tahlil edilecektir.

1. Şâz Kavramı

1.1. Sözlük Anlamı

Şâz kavramının etimolojik kökenine dair bilgi, kavramın kiraat ilmi bağlamındaki teknik ve terimsel kullanımlarının doğru anlaşılması açısından önemli bir temel teşkil etmektedir.

¹ İmam Nâfi' özelinde Türkiye'de yapılan akademik çalışmalar için bk. Demirhan Ünlü, "İmam Nâfi', Râvileri ve Kiraatları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (1969), 349-361; Süleyman Kılıç ve Murat Akkuş, "Mâide Sûresi Bağlamında Nâfi', Ebû Amr ve Âsım Kiraatlerinin İncelenmesi", *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)* 7/1 (2021), 69-90; Nazife Vildan Güloğlu ve Ufuk Emiroğlu, "İmam Nâfi' ve İmam Âsım Kiraatleri Arasındaki Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar", *Hicri İkinci Asırda İslami İlimler* (Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi, 2022), 146-160; Taleh Abbas ve Ali Sevdî, "Nâfi' Kiraati İle Âsım Kiraati Arasındaki Nahiv Farklılıklarının Tahlil Edilmesi", *Balkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2022), 181-206; Adem Çatal, "Nâfi ve Kiraatinin Özellikleri", *On Dört Kiraat İmamı ve Kiraatlerinin Özellikleri*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: Makgrup Medya Yayınları, 2023), 11-31; Adrian Brockett, "Hafs ve Nâfi' Kiraatlerinin Kur'an'ın Metinsel Tarihindeki Değeri", çev. Ahmet Hamdi Akkaya, *Tefsir Tarihi İncelemeleri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2023), 51-66; Alaaddin Salihoglu, "Mağrib ve Kuzey Afrika Bölgesinde Nâfi' Kirâati ve On Tariki", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (2023), 325-358; Mustafa Hilmi Bilican "Nâfi' Kiraatinin Kayrevan'a Girişi, Yayılmasında Etkili Olan Kişiler ve İstihar Sebepleri: Hicrî 2, 3, 4. Asırlar Özelinde Bir İnceleme", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2025), 379-404; İslam dünyasında İmam Nâfi' özelinde doğrudan bazı çalışmalar mevcuttur; ayrıca, dolaylı olarak onun kiraatine temas eden başka araştırmalara da ulaşılabilmektedir. Bk. Sâmiyye Sâlih ez-Zikr, *Kırâ'atü'l-İmâm Nâfi' el-Medenî ve râviyeyhi ve tevcihü hâzihi'l-kirâ'a nahviyyen ve lugaviyyen*, thk. Abdülfettâh İsmâil eş-Şelebî (Mekke: Câmî'atü'l-Ümmî'l-Kurâ, 1981); Sümeyye bint İbrâhîm en-Nâsir, *Vûkûfu Nâfi' ve Ya'kûb ve eseruhâ 'ala't-tafsîr: Cem' ve dirâse mukârane* (Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammad b. Su'ûd el-İslâmiyye, Külliyyetü Usûlî'd-dîn, Doktora Tezi, 2014); Halîme Sâl, *el-Kirâ'ât: Rivâyâtü Verş ve Hafs dirâse tahliliyye mukârane* (el-İmârât: Dâru'l-Vâdih, 2014).

Arapça *ş-z-z* kökünden türeyen *şâz*, temel olarak “arkadaşlarından ayrılmak, uzaklaşmak” anlamını taşır.² Bu kökten türeyen kelimeler, klasik sözlüklerde ayrıca “az ve nadir olmak”,³ “hata yapmak”,⁴ “topluluktan ayrılmak”⁵ ve “kıyasa muhalif olmak” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.⁶ Halîl b. Ahmed (öl. 175/791), *şâz* kelimesini “münferid olan her şey” olarak tanımlamış, topluluktan ayrılan kişileri *şüzâz* olarak nitelendirmiş ve taş parçalarının bulunduğu yerden kopmasına *şezzânü'l-hasâ* denildiğini ifade etmiştir.⁷ Bu tanımlar, *şâz* kavramının yalnızca “tek başına kalmak” anlamını taşımadığını, aynı zamanda ait olduğu çevre veya bağlama aykırı düşme, ondan kopma ve farklılaşma durumunu da içerdiğini göstermektedir. Böylelikle kavram, “alışılmış olandan, asil ve yerleşik olandan farklı olmak” şeklinde daha kapsamlı bir anlam alanına sahip olmuştur. Bu arka plan, kavramın ilerleyen dönemlerde kıraat ilmi başta olmak üzere çeşitli ilmî disiplinlerde kazandığı teknik anlamların şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

1.2. Terim Anlamı ve Genel Kullanım Alanları

Terim olarak, farklı ilim dallarında çeşitli anlamlarda kullanılan *şâz* kavramı, tarihsel süreç içerisinde istilâhî anlamda değişikliklere uğramıştır. Bu kavram yalnızca kıraat ve tefsir alanıyla sınırlı kalmamış; Arap dili, hadis ve fıkıh usûlü gibi birçok ilim dalının ilgi odağı olmuş, anlam bakımından zaman zaman birbirine paralel bir seyir izlemiş, zaman zaman da belirgin farklılıklar göstermiştir.⁸

Nahiv âlimleri, *şâz* terimini üç kısımda ele almaktadır. Birincisi, kıyas açısından *şâz* olan ancak kullanımda yaygın olan ifadelerdir. Bu türden örnekler, kendisi bakımından güçlü kabul edilir ve delil olarak kullanılabilir. İkincisi, kullanımda *şâz* olan fakat kıyas açısından doğru olan ifadelerdir. Bu tür ifadeler, usûl kaidelerinin temellendirilmesinde delil olarak kabul edilmez; çünkü terk edilmiş veya reddedilmiş örnekler hükmündedir. Ancak şairlerin bunları kullanması câiz görülmüştür. *Eclal* (أَجَلَل) kelimesi bu gruba örnek verilebilir. Üçüncü kısım ise hem kıyas hem de kullanım açısından *şâz* olan ifadelerdir. Bu tür örnekler itibar edilmez; zira kıyas ve istimal gibi iki temel delil zemininden de yoksundurlar. Buna örnek olarak, *el-menâ* (الْمَنَا) kelimesinin *el-menâzil* (الْمَنَازِل) anlamında kullanılması gösterilebilir.⁹

Nahiv âlimlerinin bazı ifadeleri “kuraldan *şâz*” olarak nitelendirmeleri, o ifadelerin hatalı olduğu ya da delil olarak geçersiz sayıldığı anlamına gelmez. Zira bu tür ifadeler hem kıyasa hem de dildeki kullanımına (istimal) uygun olmalarına rağmen, yalnızca tanımın lafzî kapsamına bütünüyle uymadıkları için *şâz* olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁰ Bu bağlamda *şâz* kavramının, “düzenlilik, süreklilik ve devamlılık” anlamları taşıyan *muttarid* terimiyle karşıtlık ilişkisi içerisinde ele alınması mümkündür.¹¹ Zira *şâz*, genelden ayrılan, kuralın dışına çıkan örnekleri ifade ederken; *muttarid*, kıyas ve genel kuralla uyumlu olan, istikrarlı biçimde tekrarlanan örnekleri temsil eder.

² Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî ve İbrâhim Sâmerî (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 6/215; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu‘cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 3/180.

³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, 6/215; İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi'l-luga*, 3/180; Muhammed b. Mukrim b. Alî Ebü'l-Fazl Cemâluddîn İbn Manzûr el-Ensârî er-Ruveyfî el-İfrîkî, *Lisânü'l-‘Arab* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 3/494.

⁴ İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi'l-luga*, 3/180; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 3/494.

⁵ İbn Fâris, *Mu‘cemü mekâyisi'l-luga*, 3/494; Ebü Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-luga*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâîm, 1987), 2/565.

⁶ Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/499.

⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, 6/215.

⁸ Mehmet Maşuk Acar, “Kur’ân’ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kıraatin Değeri”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2022), 247.

⁹ Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-‘İlmiyye, ts.), 1/307.

¹⁰ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 1/307.

¹¹ Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî, *el-Bulga fi usûli'l-luga*, thk. Sühad Hamdan Ahmed es-Samerrâî (Irak: Tikrit Üniversitesi, ts.), 100.

İmam eş-Şâfiî (öl. 204/820), şâz hadisi, “güvenilir râvilerin rivayet ettiği bir hadise, bir râvinin onlardan ayrılarak onlara muhalefet etmesi” şeklinde tanımlamıştır.¹² Hâkim en-Nisâbü'rî (öl. 405/1014) ise “sika râvinin tek başına rivayet ettiği ve mütâbii bulunmayan hadis” şeklinde tanımlamaktadır.¹³ Her iki tanımda da geçen “ayrılmak, muhalefet etmek ve tek başına rivayet etmek” gibi unsurlar, şâz kelimesinin etimolojik kökünde bulunan anlamlarla örtüşmektedir. Güvenilir râvilerin bir grup (cemaat) olarak düşünüldüğü durumda, bu gruptan ayrılan bir râvinin tutumu, doğal olarak bir “infirâd” (tekil kalma) sürecine karşılık gelir. Bu çerçevede, bazı ferd hadislerin “makbûl şâz” şeklinde adlandırılması, şâz kelimesinin kök anlamıyla tutarlı ve anlamlı bir bağ kurmaktadır.

1.3. Şâz Kavramının Kıraat İlmi Özelindeki Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Okumak ve tilâvet etme mânasındaki kıraat, nübüvvetin ilk dönemlerinden itibaren üzerinde hassasiyetle durulan bir olgu iken, farklı okuyuşları konu edinen kıraat Hz. Peygamber'in Medine döneminin sonlarında ortaya çıkmıştır. Yedi harf ruhsatının verildiği hadiste geçen “Benî Gıfâr Gölcüğü” ifadesi¹⁴ kıraat ruhsatının hicretten sonra verildiğinin delili kabul edilmektedir.¹⁵ Hz. Peygamber'in vefatından sonra, “yedi harf” meselesi ile kıraatlerin mahiyeti ve kapsamı, uzun asırlar boyunca ulemânın en çok tartıştığı temel konulardan biri olmuştur. Yedi harf olgusu ile ortaya çıkan kıraatler, özellikle Hz. Osman dönemi istinsah faaliyetleri ve hicrî 4./10. asırda İbn Mücâhid'in (öl. 324/936) yedili tasnif çalışması gibi bazı kritik dönemlerde sistematik olarak şekillenmeye başlamış; böylece sahih ve şâz olgusu, müelliflere özgü kriterler çerçevesinde netlik kazanmıştır.¹⁶

Kıraat ilmi istilahları içinde tarihsel süreçte anlam değişimine en çok uğrayan kavramlardan biri şâzdır. Kıraat ilminde bu kavram, dönemlere göre anlam daralması ve genişlemesine uğramış, farklı kriterler çerçevesinde çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), şâz kıraati “ümmetin açık ve yaygın bir nakille getirdiği kıraatlerden ayrılarak tek kalan” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷ İbn Mücâhid'den sonra ise Ebû Alî el-Fârisî (öl. 377/987) ve İbn Cinnî (öl. 392/1002) gibi müteakip dönem dil ve kıraat âlimleri, yedi kıraatle sınırlandırılan sistematik çerçevenin dışında kalan tüm rivayetleri şâz kıraat olarak değerlendirmişlerdir.¹⁸ Alemüddîn es-Sehâvî (öl. 643/1245) Kur'an'ın tevatürle sabit olduğunu vurgulayarak, tevatür şartını taşımayan tüm kıraatleri şâz kategorisinde değerlendirmiştir.¹⁹

Daha sonraki dönemlerde sahih kıraat; sahih sened, Arap diline uygunluk ve Mushaf-ı Osmânî'ye muvafakat olmak üzere üç temel kriterle dayandırılmış, bu kriterlerden herhangi birini karşılamayan kıraatler şâz olarak kabul edilmiştir.²⁰ İbnü'l-Cezerî'ye (öl. 833/1429) ait olan bu tanım, kıraat ilminin sonraki

¹² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Âdâbü's-Şâfiî ve menâkıbüh*, thk. Zâhid el-Kevserî ve Abdülganî Abdülhâlik (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 179.

¹³ Ebû Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977), 119.

¹⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1955), “Salâtü'l-müsâfirîn”, 274.

¹⁵ Abdülhalim b. Muhammed el-Hâdî Kâbe, *el-Kirâ'tü'l-Kur'âniyye* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 50-52; Muhammed Ahmed Halit ve Muhammed Halit Mansur, *Mukaddimât fi 'ilmi'l-kirâ'ât* (Ürdün: Dâru Ammâr, 2001), 53.

¹⁶ Mehmet Dağ, “İbn Mücâhid'in Kıraatleri Yedi ile Sınırlandırması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (2006), 82-93.

¹⁷ Ebû Cafer İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecer, 2001), 1/182.

¹⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâ'ât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2009), 87; Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücc'e li'l-kurrâ'i's-seb'a* (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1993), 1/3; Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzi'l-kirâ'ât ve'l-izâh 'anhâ*, thk. Abdülfettah İsmail Şibli (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1953), 1/102.

¹⁹ Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, thk. Mervân el-Atıyye ve Muhsin Harâbe (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1997), 325.

²⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-çaşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/9.

dönemlerinde sahih-şâz ayırımına getirilen en kapsamlı ve sistematik yaklaşımlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Daha önceki dönemlerde şâz kavramı çoğunlukla rivayetin yaygınlığı veya meşhurluğu esas alınarak belirlenirken, İbnü'l-Cezerî bu kavramı sened güvenilirliği, dilsel uygunluk ve mushaf standardizasyonu gibi üç temel kriter üzerine oturtmuştur. Bu üç unsurdan herhangi biri eksikse, kıraat ister yedi ister on imam veya diğer imamlara nispet edilsin şâz kabul edilir. Bu yaklaşım, kıraatlerin yalnızca nakil yoğunluğuna göre değil, aynı zamanda metinsel otorite ve dilbilimsel temeller çerçevesinde incelenmesine imkân tanımış; böylece sahih kıraatlerin tespitinde daha objektif ve sistematik bir metodolojinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Süyûtî (öl. 911/1505) ise senedi sahih olmayan kıraati şâz olarak nitelendirerek kapsamı daha geniş bir değerlendirme ortaya koymuştur.²¹

İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât* adlı eserindeki tasnifinde, Nâfi' b. Abdurrahman, İbn Kesîr (öl. 119/737), Ebû Amr (öl. 154/770), İbn Âmir (öl. 118/736), Âsım (öl. 127/744), Hamza b. Habîb (öl. 156/772) ve Kisâî (öl. 189/804) yedi sahih kıraat imamı olarak kabul edilmiştir. Bu yedi imamın dışında kalan kıraatler ise İbn Mücâhid'in tasnifinden sonra şâz olarak değerlendirilmiştir.²² Ancak daha sonraki dönemde, İbn Mihrân (öl. 381/992) tarafından temelleri atılan ve İbnü'l-Cezerî'nin çalışmalarıyla sistematik hale gelen onlu tasnifte, İbn Mücâhid'in yedili tasnif sonrası şâz konumuna düşen Ebû Ca'fer (öl. 130/747), Ya'kûb (öl. 205/821) ve Halef'e (öl. 229/844) ait kıraatler sahih kıraatler arasına dahil edilmiştir.²³ İbnü'l-Cezerî'den sonraki süreçte Ahmed b. Muhammed el-Bennâ (öl. 1117/1705) gibi bazı âlimler, on sahih kıraate ilaveten Hasan el-Basrî (öl. 110/728), İbn Muhaysın (öl. 123/741), A'ameş (öl. 148/765) ve el-Yezîdî (öl. 202/817) gibi isimlerin kıraatlerini de içeren on

²¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974), 1/265.

²² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a* adlı eserinde yedi kıraatin dışında kalan okuyuşları açık bir şekilde şâz olarak nitelendirmemekle birlikte gerek metin içerisindeki bazı karinelere gerekse kendisinden sonra gelen âlimlerin değerlendirmelerinden hareketle, "şâz kıraat" olgusunun İbn Mücâhid'in yedi kıraati belirlemesinden sonra bu sınırlamanın dışında kalan okuyuşlar için kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Mücâhid eserinin mukaddimesinde tercih ettiği yedi imamın kıraati ve onların dışında kalan okuyuşlar için şunları zikretmiştir: "Bu yedi kişi, Hicaz, Irak ve Şam bölgesi halkındandır. Kıraat hususunda tâbiîn neslini takip etmişlerdir. Buldukları bölgenin halkı (avam) onların kıraatleri üzerinde ittifak etmiştir. Şayet bir kimse, şâz bir kıraati kendisi için güzel görürse, bu durumda öncekilerden tek başına (münferid) rivayet edilen bu okuyuşları yalnızca kendi tilaveti için okuyabilir. Ancak bu tür kıraatler, halkın (avamın) kıraatine dâhil değildir." İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 87. Buradan hareketle, İbn Mücâhid'in yedi kıraati halkın (avamın) icmâ ve ittifak ettiği kıraatler arasında değerlendirdiği, buna karşılık belirlediği bu yedi kıraat dışında kalan tüm okuyuşları şâz olarak nitelendirdiği ifade edilebilir. Nitekim onun yedi kıraatin dışında kalan okuyuşlara yönelik *Kitâbü's-sevâz fi'l-kırâ'ât* adında bir eser telif ettiğinin belirtilmesi de bu durumu desteklemektedir. Eserler ilgili detaylı bilgi için bk. Ahmed Hâtîm Ahmed Abbâs es-Sâmerrâî, *eş-Şevâz fi'l-kırâ'ât mimma nusibe li Ebî Bekîr İbn Mücâhid min Kitâbi'l-Muhteseb* (Beyrut: Darü'l Gavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 2018), 71 vd. Bunun yanı sıra, İbn Mücâhid'den sonra onun metodolojik çizgisini takip eden müelliflerin -örneğin İbn Hâleveyh ve Ebû Amr ed-Dânî gibi kıraat âlimlerinin- kaleme aldıkları eserlerde, yedi kıraat dışında kalan okuyuşları şâz olarak nitelendirmeleri, söz konusu ayırımı kökeninin İbn Mücâhid'e dayandığını göstermektedir. Bu hususta detaylı bilgi için bk. Mehmet Dağ, "Kırâat ilminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 7/2 (2007), 75-78. Bu etkinin yalnızca kıraat alanıyla sınırlı kalmadığı da görülmektedir. Nitekim İbnü'n-Nedîm eserinde ilk olarak yedi kıraat imamına yer vermiş, bunların dışında kalan kıraatleri ise şâz olarak nitelendirmiştir. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997), 46-49. Şâz kavramını, İbn Mücâhid'in belirlediği "yedi kıraat dışında kalan okuyuşlar" şeklinde açık biçimde ortaya koyan kişi ise İbn Cinnî olmuştur. Müellif, şâz kıraatlerle ilgili değerlendirmesinde kıraat birikimini iki ana kategoriye ayırmakta ve bu bağlamda şâz kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: "Birinci kısım, İslâm beldelerindeki kıraat âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri okuyuşlardır. Bu kıraatleri İbn Mücâhid, *Seb'a*'sında toplamıştır. Bu kıraatler, sahip oldukları şöhret sebebiyle ayrıca açıklamaya gerek duyulmayacak ölçüde tanınmıştır. İkinci kısım ise, bu çerçevenin dışında kalan kıraatlerdir. Günümüz âlimleri bu tür kıraatleri şâz olarak adlandırmışlardır; yani bunlar, adı geçen yedi kârînin kıraatleri dışında kalan okuyuşlardır." Günümüz araştırmacılarından Şevkî Dayf, bu değerlendirmeden hareketle, İbn Cinnî ve İbn Mücâhid'e göre şâz kavramının zayıf kıraatleri ifade eden bir nitelendirme olmadığını, aksine yedi kıraate kıyasla İslâm beldelerinde daha az sayıda okunan kıraatleri ifade etmek amacıyla kullanıldığını belirtmiştir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, (Muhakkikin takdimi, 20). İbn Mücâhid'in şâz kavramına yönelik değerlendirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sâmererrâî, *eş-Şevâz fi'l-kırâ'ât*, 123 vd..

²³ Geniş bilgi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Gâyê fi'l-kırâ'âti'l-âşr*, thk. Muhammed Gıyâs el-Canbâz (Riyad: Dâru's-Şevâf, 1985).

dörtlü tasnifler geliştirmiştir.²⁴ Bennâ'nın değerlendirmesine göre, yedi kıraat ittifakla mütevâtir kabul edilmekte; Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in kıraatleri de tercih edilen görüş uyarınca mütevâtir sayılmaktadır. Buna karşılık, İbn Muhaysın, Yezîdî, Hasan-ı Basrî ve A'ameş'in kıraatleri ise ittifakla şâz kabul edilmektedir.²⁵

1.4. Kıraat İmamlarına Nispet Edilen Şâz Okuyuşların Konumu

Şâz kıraatlerin Kur'an olma vasfı taşıyıp taşımadığı, özellikle "tevâtür" şartı üzerinden tartışılmıştır. Geleneksel yaklaşımda, Kur'an tanımında yer alan tevâtürlük kriteri esas alınarak, tevâtür vasfını taşımayan âhâd rivayetle gelen kıraatler şâz kabul edilmiş ve Kur'an'dan sayılmamıştır. Tevâtür şartını zorunlu görenler, kıraatin sadece seb'a veya aşere imamlarından gelmesini kabul ederken, şöhretin yeterli olduğunu savunan bazı âlimler, ümmet tarafından kabul gören bazı okuyuşları da Kur'an kapsamında değerlendirmiştir. Buna karşın, mütevâtir kabul edilen kıraatlerin bile tevâtür vasfını tam anlamıyla karşılamadığı göz önüne alındığında, tevâtür şartının mutlak ölçü olarak benimsenmesi eleştirilmiş; bu bağlamda tüm şâz kıraatlerin reddi yerine, sıhhat şartlarını taşıyanların ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁶ Nitekim Ebû Şâme el-Makdisî'ye (öl. 665/1267) göre, kıraatlerin kabulü için tevâtür şartı gerekli değildir; buna karşılık, yaygınlık (istifâza) derecesine ulaşmış sahih âhâd rivayetlerin, mushaf hattına ve Arap dili kurallarına uygunluk göstermesi, kıraatin sıhhati için yeterli görülmüştür.²⁷

Sahih sened, mushaf hattına uygunluk ve Arap dili kaidelerine riayet şeklindeki üç temel sıhhat kriteri esas alınarak kıraatlerin değerlendirilmesi, tevâtür şartının dar yorumlanmasına kıyasla daha ilmî ve dengeli bir yaklaşım olarak ortaya konmuştur. Ancak genel kabul gören görüşe göre bu üç sıhhat ölçütünden herhangi birini sağlamayan okuyuşlar şâz kıraat olarak değerlendirilmelidir.

Ayrıca, aşere tariki içinde yer alan kıraat farklılıkları âlimlerce ittifakla sahih kıraat şartlarına uygun kabul edildiği,²⁸ ancak bu imamlardan rivayet edilen tüm okuyuşların sahih addedilmediği tespit edilmiştir. Nitekim sıhhat kriterlerine uymayan okuyuşlar, meşhur imamlardan nakledilmiş olsa dahi sahih kıraat kapsamında değerlendirilmemiştir. Bu durum, yalnızca İmam Nâfi'e değil, diğer bazı aşere imamlarına da nispet edilen ve kaynaklarda yer alan şâz okuyuşlarda da görülmektedir.²⁹ Örneğin, kıraat imamları arasında zaman hiyerarşisine göre erken dönemde sayılan İmam Nâfi'e dahi, sahih kıraatlerin yanında şâz kıraatler de nispet edilmektedir. Bu bölümde, söz konusu şâz rivayetlerin sahih kıraatlerle usûl ve ferş yönünden karşılaştırmalı olarak incelenmesi, ayrıca tefsirlerde bu rivayetlere yapılan atıfların ve bunlara dayalı olarak ortaya konulan yorumların tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

2. İmam Nâfi'in Kısa Biyografisi

Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebû Nu'aym el-Leysî el-Medenî, aslen İsfahanlı olup Medine'de yetişmiş büyük kıraat âlimlerindedir. Lakabı Ebû Ruveyym olup Ebû'l-Hasan, Ebû Abdurrahman ve Ebû Abdullah künyeleri de zikredilmiştir.³⁰ İmam Nâfi', İslâm'ın ilk hanedan devleti olan Emevîler zamanında doğmuş ve Abbâsîler devrinde vefat etmiştir. Yaşadığı bu devir, İslâm medeniyetinin şekillendiği, sahâbe ve tâbiîn büyüklerinin

²⁴ Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kirâ'âti'l-erba'a 'aşer*, thk. Enes Mühre (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 9.

²⁵ Bennâ, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer*, 9.

²⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Acar, "Kur'an'ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kıraatin Değeri", 255-262.

²⁷ Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûm tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdır, 1975), 1/171.

²⁸ Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: İFAV, 2013), 129.

²⁹ Cemâl Sa'd Ahmed İbrâhîm, "el-Kirâ'âti'ş-şâzzetü'l-merviyye 'ani'l-kurrâ'i'l-'aşere cem'an ve tevcîhen min hilâli Kitâbi'l-Muğnî fi'l-kirâ'âti'ş-şâzze ve Tefsîri'l-Bahri'l-muhîf fi Sûrati Sebe'", *el-Mecelletü'd-Düveliyye li'l-İctihâdi'l-Kadâi* 3/11 (2023), 114-125.

³⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 64-66.

hayatta olduğu bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu bağlamda, onun ilmî birikimi hem hocaları hem de öğrencileri açısından büyük bir çeşitlilik göstermektedir.

İmam Nâfi³¹, genç yaşta yöneldiği kıraat ilmini Medine'nin önde gelen tâbiîn âlimlerinden Müslim b. Cündüb (öl. 100/718), Abdurrahman b. Hüzmü el-A'rec (öl. 117/735), Ebû Ca'fer el-Kârî, Şeybe b. Nisâh (öl. 130/747) ve Yezîd b. Râmân (öl. 130/747) gibi isimlerden tahsil etmiştir. Kendisinden nakledilen “Yetmiş tâbiünden kıraat okudum.” sözü, sahip olduğu ilmî silsilenin genişliğini ortaya koymaktadır. Kaynaklarda, onun en önemli hocasının el-A'rec olduğu belirtilir.³¹ el-A'rec, kıraatini Ebû Hüreyre'den (öl. 58/678) almış; Ebû Hüreyre ise bu kıraati Übey b. Ka'b'dan (öl. 30/650), Übey de doğrudan Hz. Peygamber'den öğrenmiştir. Böylece İmam Nâfi'nin kıraat silsilesi, sahâbî ve tâbiîn nesillerini aşarak kesintisiz bir şekilde Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır.³²

İmam Nâfi³³, kıraat öğrenirken, hocalarından her ikisinin üzerinde ittifak ettiği okuyuşları benimseyip, yalnızca birinin rivayet ettiği şâz okuyuşları bırakmıştır.³³ İmam Nâfi'nin ilminden istifade eden talebeleri arasında, kıraatini yayan iki meşhur râvisi Verş (öl. 197/812) ve Kâlûn'un (öl. 220/835) yanı sıra Ebû Amr, Hârice b. Mus'ab (öl. 168/784), Süleyman b. Cemmâz (öl. 170/786), İsmail b. Ca'fer b. Ebû Kesîr (öl. 180/796) ve Abdullah b. Vehb (öl. 197/813) gibi isimler bulunmaktadır.³⁴ Meşhur râviler arasındaki rivayet farklılıkları, onun kıraat birikiminin zenginliğine işaret etmektedir. Özellikle Hârice b. Mus'ab³⁵ kanalıyla nakledilen şâz okuyuşlar, onun talimde ifrâd/infirâd³⁶ tarikini de kullandığını göstermektedir.

İmam Nâfi³⁷, uzun yıllar Medine'de kıraat talim ve tedrisiyle meşgul olmuş, kıraati bu şehirde asırlar boyunca en yaygın okunan rivayet haline gelmiştir. İmam Mâlik, Medine ehlinin amelini hüccet kabul ettiği gibi onların kıraatini de sünnet olarak değerlendirmiş ve bu kıraati doğrudan İmam Nâfi'ye nispet etmiştir. Benzer şekilde, muhaddis Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) de en beğendiği kıraatleri sıralarken ilk olarak Medineliler'in kıraatini zikretmiş, böylece İmam Nâfi'nin kıraatini öne çıkarmıştır.³⁷ Leys b. Sa'd (öl. 175/791), hicrî 110 yılında Medine'ye geldiğinde Nâfi'yi “kıraatın tartışmasız imami” olarak gördüğünü belirtmiştir.³⁸ Mekkî ise (öl.

³¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr*, 64-66; Abdulvehab b. Yusuf b. İbrahim İbn Sellâr eş-Şâfiî, *Tabakatu'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Ahmed Muhammed Aziz (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 70; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâ'i'l-Kütübü'l-'Arabî, 1957), 1/327; Tayyar Altıkulaç, “Nâfi' b. Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/287-289.

³² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1932), 1/31.

³³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr*, 64-66; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/327.

³⁴ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kurrâ'i's-seb'*, thk. Halef b. Hamûd b. Sâlim eş-Şâgdeli (Suudi Arabistan: Dâru'l-Endülüs, 2015), 1/3; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Tahbirü't-teysîr fi krâ'âti'l-e'immeti'l-âşere* (Ürdün: Dâru'l-Furkan, 2000), 1/105.

³⁵ Hârice b. Mus'ab (öl. 168/784), hadis otoriteleri tarafından zayıf ve münker rivayetleri sebebiyle tenkit edilmiş, “Sika değildir.” şeklinde değerlendirilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în ve Nesâî gibi muhaddisler onun rivayetlerini delil olarak kabul etmemiştir. Bununla birlikte Hârice, İbn Mâce ve Tirmizî'nin râvileri arasında yer almaktadır. İmam Nâfi'den bazı kıraatler nakletmiş olsa da bu rivayetler, meşhur kıraat imamlarının sahih rivayet zincirleri arasında bulunmadığından kıraat ilminde şâz kıraatler kapsamında değerlendirilmiştir. Hem hadis hem de kıraat ilminde güvenilirliği tartışmalı görülen Hârice'nin kıraatleri, sahih on kıraat içerisinde kabul edilmemiştir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), *Takrîbü't-Tehzîb*'inde Hârice b. Mus'ab hakkında metrûk hükmü vermiştir. Râvinin cerh ve ta'diline dair ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 8/16-23; İbn Hacer el-Askalânî Ahmed b. Alî Ebü'l-Fazl, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986), 186.

³⁶ Kur'an vecihlerinin her imam için bir hatim yapmak suretiyle öğrenilmesidir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kurrâ'i'ti'l-âşr*, 2/194; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstihlâhları*, 74.

³⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr*, 64-66.

³⁸ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kurrâ'i'ti's-seb'* (İmârât: Câmiatü'ş-Şârika, 2007), 1/152.

437/1045) Âsım ile birlikte Nâfi' kıraatinin kıraatlerin en güvenilir olanı, sened bakımından en sahih olanı ve Arap dili açısından en fasih olanı olduğunu aktarmıştır.³⁹

İbn Mücâhid'in şöhret ve sıhhat kriterlerini esas alarak oluşturduğu yedili kıraat tasnifinde İmam Nâfi' ilk sırada yer alır. Bu durum, kıraat ilminin gelişiminde Medine'nin merkezi rolü ve sahâbenin büyük bir kısmının kıraat eğitimini bu şehirde almış olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Nâfi', Medine kıraat ekolünün baş temsilcisi olarak bu ekolün rivayetlerini sistemleştirip talim etmiştir.⁴⁰

İmam Nâfi' aynı zamanda telif faaliyetinde bulunmuş erken dönem velûd şahsiyetlerdendir. İbnü'n-Nedîm (öl. 385/995) ona *Tefsîru Nâfi' b. Ebî Nu'aym el-Medenî, Vakfû't-tamâm, 'Adedü'l-Medîniyyi'l-evvel, el-'Adedü's-sânî ve Müteşâbihü'l-Kur'ân* adlı eserleri nispet etmektedir. Günümüzde ise onun kıraat mirası, yüksek lisans ve doktora tezleri başta olmak üzere, ilmî makalelerin ve çeşitli akademik araştırmaların inceleme konusu olmaya devam etmektedir.⁴¹

3. İmam Nâfi'e Nispet Edilen Şâz Kıraatlerin Tahlili

Önceki bölümlerde şâz kavramının kıraat ilmindeki tanımı ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Bu bölümde ise konunun genel çerçevesinden ayrılarak doğrudan İmam Nâfi'e nispet edilen şâz kıraatler incelenecektir. Sayıca fazla olmamakla birlikte bu okuyuşlar, hem İmam Nâfi' gibi sahih/mütevâtir kıraat imamlarından nakledilmeleri hem de anlam farklılıklarına yol açabilme potansiyelleri bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmamızda, Nâfi'e nispet edilen bu şâz okuyuşlar usûl ve ferş ayrımı çerçevesinde ayrı ayrı ele alınacak ve sahih kıraatlerle mukayeseli olarak değerlendirilecektir.

3.1. Fonetik (Usûlî) Farklılıklar

Kıraat ilminde usûl ve ferş ayrımı, Kur'an'ın farklı okuyuş şekillerinin sınıflandırılmasında temel bir yöntemdir. Usûl; kıraat vecihlerden ibdâl, idgam, izhâr, tefhîm, terkîk, sıla, nakil, ravm, işmâm, işbâc, ihtilâs, feth, imâle, sekt vb. kavramlar üzerinden Kur'an'da geçtiği her yerde kıyasa dayalı olarak aynı usulle tilâvet edilmesi konusunda bu tür kavramların bir başlık altında toplanmasıdır.⁴² Kaynaklarımızda İmam Nâfi'e bu minvalde nispet edilen kıraat vecihleri birkaç başlık altında toplanabilir.

3.1.1. Hemzenin Tahkîk ve Teshîl ile Okunuşu

Kıraat ilmi özelinde *tahkîk*; "Okuyuşta harfin hakkını vermek, hareke, izhâr ve gunneleri okuyuş özelliklerinin en son imkânlarını kullanarak harfleri birbirine karıştırmadan tane tane okumaktır."⁴³ Arap dilinde sarf ilminin de inceleme alanına giren *teshîl* kavramı ise kelime anlamı itibariyle "kolaylaştırmak" demektir. İstilahî olarak ise "hemze harfini, kendi harekesinden olan harfin mahreci ile kendi mahreci arasına yerleştirmek" şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴ Bu kavram, hemzenin telaffuzundaki kolaylaştırmayı ifade etmekte olup, kıraat ilmi içerisinde özellikle hemze ile ilgili farklı okuyuş biçimlerinin açıklanmasında önemli bir yere sahiptir.

İmam Nâfi'in kıraat usulünün bu kısmı ile ilgili birkaç okuyuşu bulunduğu rivayet edilmektedir. Bunlardan ilki, A'râf sûresinin 7/10. âyetinde geçen "مَعَايِشٌ"⁴⁵ kelimesine ilişkindir. İmam Nâfi', Hârice b. Mus'ab

³⁹ Ebû Muhammed Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kur'ân*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Kahire: Dâru Nahda, 1960), 89.

⁴⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 87.

⁴¹ Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdurrahman", 32/289.

⁴² Bu konuda geniş bilgi için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 130-185; Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ruaynî, *Hırzül-emânî ve vehü't-tehânî* (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, ts.), 10-21.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kur'ânî'l-aşr*, 1/205.

⁴⁴ Dâni, *et-Teyâr*, 34, 41; Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kur'ânî'l-aşr*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1/416; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 133.

⁴⁵ el-A'râf 7/10.

kanalıyla gelen bir rivayette bu kelimeyi “مَعَائِشٌ” şeklinde okumuştur.⁴⁶ Ancak, aralarında Nâfi‘in de bulunduğu cumhur ulemâ, bu kelimeyi hem anlam hem de kelimenin kökenine uygun olarak “مَعَائِشٌ” şeklinde kıraat etmiştir.⁴⁷

Basra ekolüne mensup Arap dili gramer âlimlerinin tamamı, hemzeli okuyuşu yâ'nın aslî, hemzenin zâid kabul edilmesi gerekçesiyle hatalı saymıştır.⁴⁸ Özellikle Ebû Osmân el-Mâzinî (öl. 249/863), dilsel karineler ışığında, hemzenin tahkîkiyle okuyan İmam Nâfi‘i Arapça'yı bilmemekle itham etmiş ve hemzeli okuyuşu kesin bir biçimde reddetmiştir.⁴⁹ Buna karşılık Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344), söz konusu okuyuşun Şam kıraat imamı İbn Âmir'e de ait olması ve onun kıraat ilmindeki yetkinliği sebebiyle bu rivayeti desteklemiştir. Ebû Hayyân'a göre İmam Nâfi‘den rivayet edilen bu kıraat, el-A‘rec, Zeyd b. Alî (öl. 122/740) ve el-A‘meş (öl. 148/765) tarafından da okunmuştur. el-A‘rec tâbîninin önde gelen kurrâsı arasında yer almakta, Zeyd b. Alî güvenilirliğiyle tanınmakta, Nâfi‘ ise seb‘a imamlarından olup bu alanda yetmişten fazla kişiden ders almış bulunmaktadır. Bu nedenle Ebû Hayyân, söz konusu okuyuşu Arapça bilmemezlikle niteleyen Basralı nahivcileri, kıraat âlimleri hakkında kötü zan beslemekle eleştirmiş ve böyle bir tutumun caiz olmadığını ifade etmiştir. Ona göre bu iddia, kıraat âlimlerine duyulan güvenle çelişmektedir. Ebû Hayyân ayrıca, “Basra ekolü nahivcilerinin görüşlerini esas almak zorunda değiliz.” ifadesiyle, dilde kıraat rivayetinin önceliğine işaret etmiştir.⁵⁰ Benzer şekilde Semîn el-Halebî (öl. 756/1355) de bu kıraatin bir yönüyle şâz olduğunu vurgulamakla birlikte⁵¹ hem isnad hem de dil bakımından güçlü olduğunu ve Arap dilinin henüz bozulmadığı, fasih Arapça'nın saf hâlinde bulunduğu dönemde rivayet edildiğini özellikle belirtmiştir.⁵²

Bu noktada, dil âlimleri ile kurrâ arasındaki görüş ayrılığına ilişkin farklı değerlendirmelerin bulunduğu görülmektedir. Kanaatimizce, Arap dilinin unsurları (dilsel referanslar) ile kıraat vecihlerinin çakışması, mahiyet itibarıyla birbirinden ayrı meselelerdir. Zira kıraat, bir rivayet ilmi olup, uyulması gereken bir sünnet niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, söz konusu meselede okuyuşun nispet edildiği İmam Nâfi‘ tek başına kalmamış; “مَعَائِشٌ” kıraati aynı zamanda sıhhat kriterlerinden olan Arapça'ya da bir vecihle uymuştur. Nitekim bu kalıp, Arapça'da nadiren kullanılan “فَعَائِلٌ” kalıbıyla da örtüşmektedir. Dolayısıyla, bu ve benzeri okuyuşlar şâz kabul edilseler dahi, kıraat ilminin bir birikimi olarak değerlendirilip tefsirde te'vil imkânını⁵³ genişletmek amacıyla kullanılabilir.

Bu değerlendirmeyi destekler nitelikte Ebü'l-Leys es-Semerkandî (öl. 373/983), İmam Nâfi‘den rivayet edilen “مَعَائِشٌ” şeklindeki okuyuşun, *kebâ'ir* ve *sagâ'ir* kelimelerinde olduğu gibi *fe'â'il* vezninde bulunduğunu belirtmiş; bu tespitle söz konusu okuyuşun Arapça dil kurallarına uygun olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁵⁴ Bu açıklama, ilgili kıraat rivayetinin değerini ve dilsel geçerliliğini pekiştirmektedir. Öte yandan Şehâbeddin el-Âlûsî (öl. 1270/1854), Basra nahiv ekolünün önde gelen isimlerinden Sîbeveyh'in (öl. 180/796) *me'âiş* okuyuşunu “hata” olarak nitelendirmesinden kastının, bu kıraat şeklinin Arap dilinde yaygın kullanımın dışında yer alması

⁴⁶ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, 4/7; Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâ'ati ve'l-erba'ine'z-zâ'ide aleyhâ*, thk. Cemal b. es-Seyyid b. Rifâi (b.y.: Müessesetü's-Semâ, 2007), 1/382.

⁴⁷ Alevî b. Muhammed, *el-Kıraatü'l-âsiretü'l-mütevâtirâ* (Medinetü'l-Münevvere: Dâru'l-Muhâcir, 1994), 151.

⁴⁸ İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve irâbüh*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/320.

⁴⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbüri, *el-Mebûsât fi'l-kırâ'ati'l-aşr*, thk. Sebî Hamza Hâkimî (Dımaşk: Mecme'u'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1981), 1/207; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 2001), 5/323.

⁵⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 5/323.

⁵¹ Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknân*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 1/251.

⁵² Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/258.

⁵³ Tefsirde te'vil imkânını genişleten aslî ve ferî unsurlar için bk. Ahmet Sait Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznellik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 124-145, 330-332.

⁵⁴ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bahrü'l-ülûm*, thk. Mahmut Matracî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/504.

ve nahiv kıyasına aykırı olma ihtimali bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Böylece Âlûsî, söz konusu değerlendirmenin mutlak bir dil yanlışına değil, daha çok kıyas dışı bir kullanıma işaret ettiğini vurgulamıştır. Muhammed b. Yûsuf et-Tafeyyîş (öl. 1332/1914) ise *me'âiş* okuyuşuna göre kelimenin anlamını, “faydalı işlerde hassas/ölçülü hareket” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁶ Hemzenin teshîl edilerek okunması, “Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık” ifadesinde, geçim vasıtalarının insanlığın yararına olacak şekilde kolaylaştırılmış bir ilerleme ve yaşam biçimi olarak hazır kılındığı anlamını ortaya çıkarmaktadır.

İmam Nâfi'in tahkîk ve teshîl ile okuduğu diğer yerler Bakara sûresi 2/40. âyeti ile A'râf sûresinin 7/165. âyetidir. Bu âyetlerde geçen “إِسْرَائِيلَ”⁵⁷ kelimesini, Hârice b. Mus'ab kanalıyla gelen bir rivayette “إِسْرَائِلَ” şeklinde hemzesiz okuduğu nakledilmiştir.⁵⁸ Oysa cumhur ulemâ bu kelimeyi yerleşik şekilde “إِسْرَائِيلَ” şeklinde kıraat etmiştir. Nâfi'den rivayet edilen bu farklı okuyuş, “إِفْعَال” bâbına hamledilmiş olup, yalnızca onun tarafından rivayet edildiği için şâz kabul edilmiştir.⁵⁹

İmam Nâfi'e hemzenin kullanımı ile alakalı iki rivayet daha nispet edilmektedir. Bunlardan ilki A'râf sûresi 7/165. âyette geçen “يُنِيسُ” kelimesindedir.⁶⁰ İmam Nâfi' lehçe temelli bir okuyuşla hemzenin ibdâli bâ'nın kesresiyle “يُنِيسُ” şeklinde okumuştur.⁶¹ Medine kurrâsının çoğunluğu da bu şekilde kıraat etmiştir.⁶² Hârice b. Mus'ab kanalıyla gelen bir başka rivayette ise Nâfi', kelimeyi hemze olmadan bâ'nın fethasıyla “يُنِيسُ” biçiminde okumuştur.⁶³ Diğer rivayet Bakara sûresi 2/54. âyette yer almaktadır. Buradaki “فَتَوْبُوا إِلَىٰ بَارِيكُمْ” ifadesinde Nâfi', hemzeyi yâ harfine dönüştürerek “بَارِيكُمْ” şeklinde kıraat etmiştir.⁶⁴ Taberî'ye göre bu şekilde hemzesiz okuyuş câizdir.⁶⁵ Ebû Hayyân'a göre “بَارِيكُمْ” biçiminde okunduğunda kelimenin aslı hemzesiz olup muhtemelen بَرِيئَةُ الْقَلَمِ “Kalemi onardığın zaman, kalemi onardım.” sözünden veya التُّرْبَى (toprak) kelimesinden alınmıştır.⁶⁶ Bu durumda anlam, “Sizi ıslah edecek olana tövbe ediniz.” şeklinde ortaya çıkar.

3.1.2. Teskîn ve Tahrîk Uygulamaları

Kıraat ilminde teskîn; bir kelimenin harekeli okunması gerekirken çeşitli gerekçelerle sâkin okunması, tahrîk ise; bir kelimenin sâkin okunması gerekirken harekeli olarak okunmasıdır.⁶⁷ Telaffuza kolaylık sağlamaya yönelik bir uygulama olan tahrîk ve teskîn Arap dilinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan kelimenin kökü itibariyle harekeli olan kelimeyi, sükûn ile okunan kelimeyi hareke ile okuma gibi bir usul bulunmaktadır. Genellikle lehçe temelli olan bu okuyuşlar kıraat imamlarından olan İmam Nâfi'e de nispet edilmektedir. Çoğunluk itibariyle harekeli kelimenin sakin hale getirilmesi okuyuşta sadelik ve kolaylık sağlama esasına dayanmaktadır. Kıraat ilmi özelinde de İmam Nâfi'e nispet edilen kıraat vecihleri genel itibariyle tahrîk değil teskîndir.

⁵⁵ Şihâbüddîn Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesâni*, thk. Ali Abdülbâri Atıyye (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 4/326.

⁵⁶ Muhammed b. Yûsuf et-Tafeyyîş, *Teysîru't-tefsîr* (Maskat: Vizâratü't-Türâsi'l-Kavm ve's-Sekâfe, 2006), 5/16-17.

⁵⁷ el-Bakara 2/40; el-A'râf 7/165.

⁵⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/278.

⁵⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/278.

⁶⁰ el-A'râf 7/165.

⁶¹ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 1/561.

⁶² Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 10/525.

⁶³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/497; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/525.

⁶⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/432; Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbi, ts.), 13.

⁶⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/685.

⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 1/334.

⁶⁷ Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, 127.

İmam Nâfi‘in teskîn ile okuduğu örneklerden biri Vâkıa sûresi 56/37. ayette geçen “عُرِّيَا”⁶⁸ kelimesinde ortaya çıkmaktadır. Bu kelimeyi cumhur ulemâ tahrîk ile okurken İmam Nâfi‘ bir vecihte teskîn ile “عُرِّيَا أَرَابَا” şeklinde okumuştur.⁶⁹ Teskîn ile olan okuyuş Benî Temîm lehçesine ait bir okuyuştur. Mezkûr okuyuş aşere imamlarından Hamza ve Halef’in de kıraatidir.⁷⁰ Aynı usulle okuyuşlar Vâkıa sûresi 56/56. ve Hâkka sûresi 69/12. âyette de mevcuttur. İmam Nâfi‘, Vâkıa sûresi 56/56. ayette geçen “نُرُّهُمْ”⁷¹ kelimesini teskin ile “نُرُّهُمْ” şeklinde okumuştur. Bu kıraat İmam Nâfi‘e nispetinin yanı sıra İbn Muhaysın ve bir vecih ile Ebû Amr’a nispet edilmektedir.⁷²

Teskîn ile okuyuşun önemli bir örneği Yûsuf sûresi 12/31. âyettedir. “وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ”⁷³ kısmında “حَاشَ” fiili bir vecihte İmam Nâfi‘ tarafından teskîn ile “حَاشَ” şeklinde okunmuştur. İlgili kelime kıraat imamlarından Ebû Amr tarafından “حَاشَا” şeklinde okunmuştur. Mezkûr kelimenin sahih kıraatlerinin yanı sıra “حَاشِ حَاشَا، حَاشِ حَاشَا، حَاشَا حَاشَا” gibi şâz olarak kabul edilen birçok okuyuş bulunmaktadır.⁷⁴

İmam Nâfi‘, Hâkka sûresi 69/12. âyette ise “تَذَكَّرَ وَتَعَبَّهَا”⁷⁵ kısmını “تَذَكَّرَ وَتَعَبَّهَا” şeklinde teskîn ile okumuştur. Anlam itibariyle bir değişiklik olmayan bu okuyuşlar dile kolay gelmesi sebebiyle bazı Arap lehçelerinde yer almaktadır. Mânaya etki etmeyen diğer bir teskîn ile okuyuş ise Bakara sûresi 2/285. âyettedir. “كُلَّ أَمْرٍ بِاللَّهِ وَ”⁷⁶ âyetinde “رُسُلِهِ” kelimesi Nâfi‘ tarafından “رُسُلِهِ” şeklinde okunmuştur.⁷⁷ Bu okuyuşta, lafızda dile kolaylık sağlama amacı dışında anlam yönünden herhangi bir değişiklik söz konusu değildir.

3.2. Ferşî Farklılıklar

Ferş, Arapça kökenli *f-r-ş* fiilinden türemiş olup, sözlükte “sermek, döşemek, yaymak” anlamlarına gelir. Kıraat ilminde özellikle ferşü’l-hurûf terimi, Kur’an’da bulunan ve belirli bir kaideye tabi olmayan, okunuşlarında ihtilaf içeren harfleri ifade etmektedir. Bu harflerin metin içerisinde düzensiz ve dağınık biçimde yer almaları sebebiyle “ferş” adı verilmiştir.⁷⁸ Ferşî farklılıklar, belli bir kurala dayanmaksızın, zikredilen kelimenin başka bir bağlamdaki kullanımıyla karşılaştırılmasından ziyade, rivayetin öncelendiği kıraat vecihleri çerçevesinde tanımlanır. Bu tür kıraatler, anlam üzerinde etkili olan ve herhangi bir kurala bağlı olmaksızın ortaya çıkan rivayetlerdir.⁷⁹ İmam Nâfi‘e nispet edilen rivayetlerin bir kısmı da bu kapsamda değerlendirilen ferşî kıraat farklılıkları arasında yer almaktadır.

3.2.1. Sarf Bilgisine Dayalı Farklılıklar

Fiil ve isimlerin kökten türetilmesi, farklı vezinlere aktarılması ve bu süreçte meydana gelen anlam değişiklikleri onun temel konusunu oluşturur. Bir kelimenin mastardan fiile, fiilden isme, tekilden çoğula, cem-i müzekkerden cem-i müennese veya müzekkerden müennese dönüşmesi sarf ilminin kapsamına girer.

⁶⁸ el-Vâkı‘a 56/37.

⁶⁹ Dâni, *Câmi‘u’l-beyân*, 4/1625.

⁷⁰ Alevî, *el-Kıraâtü’l-‘âşiretü’l-mütevâtirâ*, 535.

⁷¹ el-Vâkı‘a 56/56.

⁷² İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 151; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, 8/210.

⁷³ Yûsuf 12/31.

⁷⁴ Ebü’l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *İrâbü’l-kırâ‘âti’ş-şevâz*, thk. Muhammed Seyyid Ahmed Azzûz (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1996), 700.

⁷⁵ el-Hâkka 69/12.

⁷⁶ el-Bakara 2/285.

⁷⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 25; Hüzelî, *el-Kâmil*, 498.

⁷⁸ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr*, 1/142.

⁷⁹ Ali b. Muhammed Ebi Sa‘d b. Hasen el-Vâsitî, *Ravdatü’l-takrîr fi ihtilâfi’l-kırâ‘âti beyne’l-irşâd ve’t-teysîr* (Suudi Arabistan: Dâru’l-‘Âsime ve’n-Neşr, 2011), 57. Abdülfettah b. Abdulgani b. Muhammed el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi’ş-Şâtıbiyye fi’l-kırâ‘âti’s-seb‘* (b.y.: Mektebetü’s-Sevâd, 1992), 1/199.

Dolayısıyla sarf, kelimenin şekil ve yapı boyutunu esas almakta; lafızdaki değişimin yanı sıra anlamda da nüansların ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Bu yönüyle sarf, kıraat farklılıklarının en çok görüldüğü alanlardan birini teşkil etmektedir. Nitekim İmam Nâfi'e nispet edilen sarf temelli kıraat farklılıkları; Arapça fiil yapısında bâb değişimleri, malum-meçhul okunuşlar, tekil-çoğul dönüşümleri ve müzekker-müennes farklılıkları çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

3.2.1.1. Bâb Farklılıkları

İmam Nâfi'e nispet edilen bir okuyuş, Âl-i İmrân sûresi 3/44. âyette görülmektedir. “يَكْفُلُ مَرْيَمَ” ifadesindeki birinci bâbdan gelen “يَكْفُلُ” fiilini, İmam Nâfi'in dördüncü bâb ile “يَكْفُلُ مَرْيَمَ” şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.⁸⁰ Söz konusu kelime, birinci bâb formunda “يَكْفُلُ مَرْيَمَ” şeklinde okunduğunda Hz. Meryem'in iâşe ve geçiminin temin edilmesi anlamı ön plana çıkarken, İmam Nâfi'in dördüncü bâb formu olan “يَكْفُلُ مَرْيَمَ” şeklindeki okuyuşunda ise güvenlik ve himaye anlamı daha belirgin hâle gelmektedir. İmam Nâfi'den nakledilen sarfî farklılıklara ilişkin bir diğer örnek, En'âm sûresi 6/47. âyetinde görülmektedir. Âyette geçen “هَلْ يُهْلِكُ” lafzı, İmam Nâfi' tarafından yâ harfinin fethası ve lâm harfinin kesresi ile yehlikü “يَهْلِكُ” şeklinde okunmuştur.⁸¹ Birinci durumda “helak edilmek”, ikinci durumda ise “helak olmak” mânası ön plana çıkmaktadır.

Bâb farklılıklarından kaynaklanan bir başka örnek Duhân sûresi 44/26. âyetinde ortaya çıkmaktadır. “وَرُزِقَ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ”⁸² âyetindeki “مَقَامٍ” kelimesini cumhur ulemâ filin fethası ile okurken İmam Nâfi', Hârice b. Mus'ab kanalıyla gelen bir rivayette damme ile “مَقَامٍ” şeklinde okumuştur. Bazı kaynaklara göre bu şekildeki kıraat Katâde ve İbn Hürmüz'ün de okuyuşudur.⁸³ Cumhur ulemânın kıraatinde kelime, sülâsî fiil kökü olan kıyâm mastarının ism-i mekânı yapısında olup “konak” anlamındadır. Buna karşılık İmam Nâfi'in vechi, *if'âl* babındaki “اقام” fiilinin ism-i mekânı yapısında olup Katâde'nin yorumuna göre “meclis, mesken ve benzeri en güzel yer” mânasını ifade etmektedir.⁸⁴ Mânaya kısmî olarak etki eden bu okuyuş, İmam Nâfi'den rivayet edilmiş ve kıraat birikimi olarak kaynaklarda yer almıştır.

3.2.1.2. Malûm ve Meçhul Okunuş Farklılıkları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bir kelimenin malûm veya meçhul sîga ile okunması ile ilgili İmam Nâfi'den birkaç rivayet bulunmaktadır. İnşikâk sûresi 84/12. âyette geçen “وَيُصَلِّي سَعِيرًا”⁸⁵ âyetini İmam Nâfi', Hârice b. Mus'ab kanalıyla gelen bir rivayette meçhul sîga ile “وَيُصَلِّي سَعِيرًا” şeklinde okumuştur.⁸⁶ Bu kıraatte mâna “Ve alevli ateşe girdirilecektir/sokulacaktır.” şeklindedir.

En'âm sûresi 6/47. âyette de malûm-meçhul tilavet farklılıklarına dair bir okuyuş bulunmaktadır. “هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ”⁸⁷ âyetinde “يَهْلِكُ” kelimesi meçhul iken Nâfi' tarafından “يَهْلِكُ” şeklinde malûm sîga ile okunmuştur.⁸⁸ Bu okuyuşa göre âyet “Zalimler toplumundan başkası mı helâk edilmez?” mânasına gelmektedir.

⁸⁰ Hüzelî, *el-Kâmil*, 516.

⁸¹ Hüzelî, *el-Kâmil*, 540.

⁸² ed-Duhân 44/26.

⁸³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 18/36.

⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 9/402.

⁸⁵ el-İnşikâk 84/12.

⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfîş (Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 19/273; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 10/464.

⁸⁷ el-En'âm 6/47.

⁸⁸ Hüzelî, *el-Kâmil*, 540.

3.2.1.3. Müzekker ve Müennes Okunuş Farklılıkları

İmam Nâfi'e nispet edilen kıraat farklılıklarının bir kısmı, nahiv kaidelerine dayalı yorum farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Bakara sûresi 2/210. âyette geçen “وَاللّٰهُ تَرْجِعُ الْأُمُورَ” ifadesindeki fiilin, Hârice b. Mus'ab rivayetiyle İmam Nâfi'den “تَرْجِعُ الْأُمُورَ” şeklinde, meçhul ve müzekker gâib sîgasıyla okunduğu nakledilmiştir.⁸⁹ Kıraat imamlarının çoğunluğu ise buradaki fiili, meçhul müennes gâib sîgasıyla okumuştur. Bu kıraat farklılığına yönelik dilsel tevcih, Müberred (öl. 286/900) tarafından yapılmıştır. Müberred'e göre, faili cemi-i teksir olan cins isimlerde fiil ile fail arasında mutabakatın sağlanmaması câizdir. Failin müennes kabul edilmesi hâlinde anlam esas alınır; zira bütün gayr-i âkil cemiler müfret müennes olarak değerlendirilir. Failin müzekker kabul edilmesi hâlinde ise lafza itibar edilir. Dolayısıyla Müberred, İmam Nâfi'den rivayet edilen bu okuyuşu Arap dilinin gramer esasları çerçevesinde meşrulaştırmaktadır.⁹⁰ Semîn el-Halebî'ye göre, “yurce'u” okuyuşunu tercih sebebi, “el-umûr” kelimesinin müennesliğinin mecazî olmasıdır; yani kelime lafız olarak müennes görünse de hakikatte dişil bir varlık değildir. Halebî, bu kıraatte meçhul yapının tercih edilmesi durumunda gizli failin iki şekilde anlaşılabileceğini ifade eder. Birincisi, Allah Teâlâ'dır ki bu durumda anlam, “Allah bu dünyayı yok ederek işleri kendisine döndürür.” şeklinde olur. İkincisi ise işlerin sahipleridir; zira onların zatları ve hâlleri, Rableri tarafından yaratılmış kullar olduklarına ve amellerinin karşılığını mutlaka göreceklere tanıklık eder. Dolayısıyla onlar, kendi iradeleriyle işlerini yaratıcısına iade eden kimselerdir.⁹¹

Rûm sûresi 30/13. âyette de Nâfi'e nispet edilen şâz bir okuyuş bulunmaktadır. “وَمَا يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءُ” âyetinde müzekker olarak geçen “يَكُنْ” kelimesi, Hârice b. Mus'ab rivayetine göre İmam Nâfi' tarafından “يَكُنْ” şeklinde müennes sîga ile okunmuştur.⁹² Cumhur ulemâ, cem-i teksîr olan “شُفَعَاءُ” kelimesini lafzen müzekker kabul ederek fiili müzekker olarak okumuş; buna karşılık İmam Nâfi'in kıraatında ise kelimenin mânasına nispetle müenneslik yönü esas alınarak fiil müennes şekilde telaffuz edilmiştir.⁹³

Müzekker-müennes okuyuş farklılıklarına örnek teşkil eden bir diğer İmam Nâfi' kıraati Bakara sûresi 2/237. âyette ortaya çıkmaktadır. Bu âyette cumhurun okuyuşu “إِلَّا أَنْ يُعْتَمَرَ أَوْ يُعْتَمَرُوا” şeklindedir. Buna mukabil Nâfi'den “إِلَّا أَنْ تَعْتَمَرَ أَوْ تَعْتَمَرُوا” şeklinde nakledilen okuyuş, faili muhatap konumuna göre müennes sîga ile ifade etmiştir.⁹⁴ Böylece cumhur, faili cem-i teksîr olarak müzekker kabul ederken, Nâfi' muhatap konumuna göre müennes sîgayı tercih etmiştir.

3.2.2. Nahiv İlmine Dayalı Farklılıklar

Nahiv, Arap dilinde kelimeler arasındaki ilişkiyi düzenleyen, cümlelerin kuruluşunu ve anlam bütünlüğünü belirleyen temel ilim dalıdır. Sarf kelimenin yapısını incelerken, nahiv bu kelimelerin cümle içindeki konumunu, i'rab yönünden durumlarını ve birbirleriyle kurdukları irtibatı ele alır. Böylece nahiv, Arapça'da doğru ve fasih bir cümle inşasını sağlayarak anlam farklılıklarının ortaya çıkmasında belirleyici bir rol üstlenir. İ'rab farklılıkları, edatların kullanım çeşitleri ve kelime grupları arasındaki nahvî bağlar, kıraat farklılıklarının da önemli bir kaynağını teşkil etmektedir. İmam Nâfi'e nispet edilen bazı kıraat farklılıkları nahvî temele dayanmakta olup, özellikle i'rab yönünden ortaya çıkan değişiklikler, edatların farklı okunması ve kelimeler arasındaki bağların çeşitlenmesi bu kapsamda değerlendirilmektedir.

⁸⁹ Hasan Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Vâhidî eş-Şâfiî en-Nîsâbü'rî, *et-Tefsîrü'l-basît* (Riyad: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2008), 4/99; Ebû Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/346.

⁹⁰ Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab* (Kahire: Meclisü'l-Âlâ, ts.), 146.

⁹¹ Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/365.

⁹² Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 11/27.

⁹³ Abdullah Nâsir el-Karnî, “Rivâyetü Hârice b. Mus'ab fi'l-Kırâe,” *el-Ülûmu'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye* 43/2 (2016), 961.

⁹⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 4/330.

3.2.2.1. İ'râb ve Edat Farklılıkları

Kelimenin cümle içindeki konumuna göre meydana gelen hareke ve harf değişikliklerine i'râb denir.⁹⁵ Kelimedeki i'râb değişiklikleri cümlenin anlamında tamamen veya kısmen bir değişikliğe sebep olabilmektedir. İmam Nâfi' den rivayet olunan i'râb değişikliğine dair kıraatler de bu doğrultudadır. Hârice b. Mus'ab'tan gelen rivayete göre İmam Nâfi' Nûr sûresi 24/41. âyetinde geçen “وَالطَّيْرُ صَافَاتٍ”⁹⁶ ifadesindeki “صَافَاتٍ” kelimesini, “صَافَاتٌ” şeklinde merfû olarak okumuştur. Orijinal okuyuşta “وَالطَّيْرُ” kelimesi âyetteki “مَنْ” ism-i mevsûle atıf olarak merfû, “صَافَاتٍ” ise hâl olarak mansuptur. İmam Nâfi'in okuyuşunda ise i'râb konumu mübtedâ ve haber şeklinde değişmiş olup, takdîrî anlamı “Onlar tesbih ederler.” şeklindedir.⁹⁷

İ'râb farklılıkları ile ilgili diğer bir örnek A'râf sûresi 7/186. âyetinde ortaya çıkmaktadır. İmam Nâfi', “وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ”⁹⁸ âyetinde geçen fiili, “تَذَرُهُمْ” şeklinde mütekellim sîgasıyla ve cezm ile okumuştur. İmam Nâfi'e nispet edilen ve cezm ile okunan sîga, şart cümlesinin cevabı olan “فَلَا هَادِيَ لَهُ” kısmına atfen meczûmdur.⁹⁹ Bu bağlamda, âyetin anlamı “Biz onları azgınlıkları içerisinde yollarını şaşırması olarak bırakırız.” şeklinde olur.

İ'râb farklılıklarında İmam Nâfi'e nispet edilen ve fıkıh ilminde hac ve umrenin hükmü konusunda çeşitli görüşlerin serdedilmesine zemin hazırlayan diğer bir kıraat, Bakara sûresi 2/196. âyettir. “وَأَتَمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ”¹⁰⁰ âyetindeki “وَالْعُمْرَةَ” kısmı sahih kıraatlerde tâ harfi fethalı bir şekilde okunurken İmam Nâfi'e nispet edilen bir rivayette dammeli olarak okunmuştur.¹⁰¹ Fethalı okuyuşta mâna “Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın.” olduğundan fukahâdan bazıları, umrenin vâcib olduğu sonucuna varmıştır. Dammeli okuyuşta ise “وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ” ifadesi istînâf (bağımsız cümle) mahiyetinde değerlendirilmiştir. Bu durumda anlam, “Haccı tamamlayın; umre ise Allah içindir.” biçiminde olur. Cümlenin bu şekilde müstakil kabul edilmesi, umrenin hükmü konusunda farklı bir yorumun doğmasına yol açmış ve bazı fakihler, bu kıraate dayanarak umrenin sünnet olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹⁰²

Edatların değişiminde İmam Nâfi'e isnad edilen kıraatler bulunmaktadır. Örneğin Nâfi' Mü'minûn sûresi 23/111. âyetinde geçen “هُمُ الْفَائِزُونَ”¹⁰³ ifadesinde, “هُمْ” lafzını “هَمْ” şeklinde kesreyle okumuştur. Cumhur ulemâ ise edatın fethalı formu ile okumuştur.¹⁰⁴ Kesreli okunan form İmam Nâfi' den gelen bir rivayetle beraber Zeyd b. Ali'ye nispet edilmiştir.¹⁰⁵

İ'râb ile ilgili diğer şâz okuyuşlar tablo halinde şu şekilde gösterilebilir:

Sûre /Ayet	Nâfi'in Kıraati	Cumhurun Kıraati
Bakara 2/26	مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ	مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ
Bakara 2/71	لَا ذُلُّ لَ	لَا ذُلُّ لَ
Bakara 2/265	جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ	جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ
Âl-i İmrân 3/15	عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ	عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ

⁹⁵ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Esrârü'l-'Arabiyye* (Hollanda: Brill Matbaası, ts.), 10.

⁹⁶ en-Nûr 24/41.

⁹⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtaşar*, 104; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 8/56.

⁹⁸ el-A'râf 7/186.

⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 4/431; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 298.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/196.

¹⁰¹ Hüzelî, *el-Kâmil*, 501.

¹⁰² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 2/251.

¹⁰³ el-Mü'minûn 23/111.

¹⁰⁴ Ukberî, *İ'râbü'l-kırâ'âtü's-şevâz*, 604.

¹⁰⁵ Karnî, “Rivâyetü Hârice b. Mus'ab fi'l-kırâe”, 964.

Âl-i İmrân 3/28	لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ	لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ
Âl-i İmrân 3/79	ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ	ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ
Âl-i İmrân 3/163	وَ أَيُّوبَ وَ يُوسَى	وَ أَيُّوبَ وَ يُوسَى
Mâide 5/6	بِرُّؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ	بِرُّؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ
Mâide 5/62-63	السُّحُتِ	السُّحُتِ
Hûd 11/89	أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ	أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ

Sonuç

Kıraat ilminde şâz meselesi hem vecihlerin tespiti hem de fikhî hüküm istinbatı bakımından dikkate değer konulardan biridir. Yedi harf olgusuyla başlayan “kolayına geleni okuma” anlayışı, zamanla şâz kıraatlerin kıraat ilmi içerisindeki konumunun şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Medine kıraat imamı Nâfi‘ b. Abdurrahman’a nispet edilen rivayetlerin büyük çoğunluğu sahih ve mütevâtir kabul edilmekle birlikte, bazı rivayetler nakil şartlarını taşımadığı için şâz kıraat kapsamında değerlendirilmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla ona, kıraatin usûl ve ferşü'l-hurûf kısımlarında kırka yakın şâz okuyuş nispet edilmiştir. Bu rivayetlerin önemli bir kısmı Hârice b. Mus‘ab kanalıyla nakledilmiş ve özellikle tefsir literatüründe yer bulmuştur. Senedi itibarıyla en güvenilir kurrâdan biri kabul edilmesine rağmen, Nâfi‘e nispet edilen bu kıraatlerin çoğu senedin sahih olmaması, Arapça’ya uygunluk veya resmî’l-mushafa mutabakat gibi temel sıhhat şartlarından en az birini taşımadığı için şâz kategorisinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu okuyuşların mânaya etkisi genellikle sınırlı olmakla beraber, kimi zaman anlamı derinleştiren, te’vil imkânlarını genişleten ve hüküm çıkarımında istifade edilen bir nitelik arz etmektedir. Şâz kıraatler gerek tefsir ve hüküm istinbatında, gerekse kıraat literatürü içerisinde bir gelenek olarak varlığını sürdürmüştür.

İmam Nâfi‘ örneğinde görüldüğü üzere, kendisi sahih kıraat imamlarından biri olarak kabul edilmekle birlikte, ondan nakledilen bazı okuyuşlar şâz kategorisine girmektedir. Ancak bu durum, İmam Nâfi‘’in kıraatinin sahihliğine herhangi bir zarar vermemiş; söz konusu şâz okuyuşlar ayıklanarak, sıhhat kriterlerini karşılayan kıraatler sahih kabul edilenler arasına dahil edilmiştir. Aynı şekilde, mutlak biçimde şâz kategorisinde değerlendirilen imamların okuyuşlarında da benzer bir yöntemin işletilmesi; mevcut şâz birikimi içinde temel geçerlilik şartlarını taşıyan kıraatlerin bu minvalde ele alınması gerekmektedir. Nitekim bir kıraatin sahih kabul edilebilmesi için mutlaka yedi veya on imamdan gelmesi şart koşulmamış, gerekli sıhhat kriterlerini taşıyan her kıraat sahih kategorisinde değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, her ne kadar teoride bu yaklaşım benimsenmiş olsa da uygulamada farklı bir tablo ortaya çıkmış, sahih kıraatlerin sınırları ilkesel ölçütlerden ziyade kurrâ temelli bir yaklaşımla çizilmiş ve on kıraatin dışında kalan okuyuşlar genellikle şâz olarak değerlendirilmiştir.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethics Committee Permission: This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources. It is stated that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and the statement used is stated in the bibliography in all reports.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Artificial Intelligence Ethical Statement: No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Yazar Katkı Oranları | Author Contribution Rates

Araştırmanın Tasarımı Conceptualization:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)
Veri Toplanması Data Curation:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)
Araştırma -Veri Analizi-Doğrulama Investigation-Analysis-Validat:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı Writing:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)
Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi Writing – Review & Editing:	Yazar Author-1 (%50) – Yazar Author-2 (%50)

Kaynakça

- Abbas, Taleh ve Sevdî, Ali. “Nâfi‘ Kıraati ile Âsım Kıraati Arasındaki Nahiv Farklılıklarının Tahlil Edilmesi”. *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2022), 181-206.
- Acar, Mehmet Maşuk. “Kur’ân’ın Yaygın Tanımı Açısından Şâz Kıraatin Değeri”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2022), 243-267.
- Alevî b. Muhammed. *el-Kırâatü'l-âşiretü'l-mütevâtira*. Medinetü'l-Münevver: Dâru'l-Muhâcir, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Nâfi‘ b. Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/287-289. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud. *Rûhu'l-me‘ânî fi tefsiri'l-Kur’ânî'l-‘azîm ve’s-seb‘i'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî. *İthâfû fuzalâ’i'l-beşer fi'l-kırâati'l-erbaa ‘aşer*. thk. Enes Mühre. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Bilican, Mustafa Hilmi. “Nâfi’ Kıraatinin Kayrevan’a Girişi, Yayılmasında Etkili Olan Kişiler ve İstihar Sebepleri: Hicrî 2, 3, 4. Asırlar Özelinde Bir İnceleme”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2025), 379-404.
- Brockett, Adrian. “Hafs ve Nâfi‘ Kıraatlerinin Kur’ân’ın Metinsel Tarihindeki Değeri”, çev. Ahmet Hamdi Akkaya. *Tefsir Tarihi İncelemeleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2023.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-luga*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Çatal, Adem. “Nâfi ve Kıraatinin Özellikleri”. *On Dört Kıraat İmamı ve Kıraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 11-31. Ankara: Makgrup Medya Yayınları, 2023.
- Dağ, Mehmet. “İbn Mücâhid’in Kıraatleri Yedi ile Sınırlandırması: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (2006), 81-104.
- Dağ, Mehmet. “Kırâat ilminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 7/2 (2007), 75-78.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmi‘u'l-beyân fi'l-kırâati’s-seb‘*. İmârât: Câmi‘atü’ş-Şârika, 2007.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teyisr fi'l-kırâati’s-seb‘a*. thk. Halef b. Hamûd b. Sâlim eş-Şağdelî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Endülüs, 2015.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemalüddin Abdurrahman b. Muhammed. *Esrâru'l-‘Arabîyye*. Hollanda: Brill Matbaası, ts.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâti’s-seb‘a*. Beyrut: Dâru'l-Me’mûn, 1993.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi’s-şerhi'l-kebîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Güloğlu, Nazife Vildan ve Emiroğlu, Ufuk. “İmam Nâfi‘ ve İmam Âsım Kıraatleri Arasındaki Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar”. *Hicrî İkinci Asırda İslami İlimler*. Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi, 2022.
- Hâkim en-Nîsâbürrî, Ebû Abdillâh. *Ma‘rifetü ‘ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Ferâhîdî. *Kitâbü'l-‘ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî ve İbrâhim Sâmerî. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Halit, Muhammed Ahmed ve Mansur, Muhammed Halit. *Mukaddimât fi ‘ilmi'l-kırâat*. Ürdün: Dâru Ammâr, 2001.
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre. *el-Kâmil fi'l-kırâati ve'l-erba‘ine’z-zâ‘ide ‘aleyhâ*. thk. Cemal b. es-Seyyid b. Rifâi. b.y.: Müessesetü’s-Semâ, 2007.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzîl-kırâat ve'l-îzâh ‘anhâ*. thk. Abdulfettah İsmail Şibli. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1953.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Âdâbü’ş-Şâfi‘î ve menâkıbüh*. thk. Zâhid el-Kevserî ve Abdülganî Abdülhâlik. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî Ebü'l-Fazl. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbi, ts.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukrim b. 'Alî Ebü'l-Fazl Cemâluddîn el-Ensârî er-Ruveyfi' el-İfrîkî. *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Mihrân en-Nisâburi, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Gâye fi'l-kırâ'âti'l-âşr*. thk. Muhammed Gıyâs el-Carbâz. Riyad: Dâru's-Şevâf, 1985.
- İbn Mihrân en-Nisâburi, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Mebsût fi'l-kırâ'âti'l-âşr*. thk. Sebî Hamza Hâkimî. Dimaşk: Mecme'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1981.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2009.
- İbn Sellâr, Abdulvehhab b. Yusuf b. İbrahim eş-Şâfiî. *Tabakâtü'l-kurrâi's-seb'a*. thk. Ahmed Muhammed Aziz. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tahbîrü't-Teysîr fî kırâ'âti'l-e'immeti'l-âşere*. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-âşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1932.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.
- İbrâhîm, Cemâl Sa'd Ahmed. "el-Kırâ'âtu's-Şâzretü'l-merviyye 'ani'l-kurrâ'i'l-âşere cem'an ve tevcihen min hilâli Kitâbi'l-Muğnî fi'l-kırâ'âti's-şâzze ve Tefsiri'l-Bahri'l-muhîf fî Sûrati Sebe". *el-Mecelletü'd-Düveliyye li'l-İctihâdi'l-Kadâi* 3/11 (2023), 114-125.
- Kâbe, Abdülhalim b. Muhammed el-Hâdî. *el-Kırâ'tü'l-Kur'âniyye*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.
- Kâdî, Abdulfettâh b. Abdulganî b. Muhammed. *el-Vâfi fî şerhi's-Şâtîbî*. b.y.: Mektebetü's-Sevâd, 1992.
- Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî. *el-Bulga fî usûli'l-luga*. thk. Sühad Hamdan Ahmed es-Sammeraî. Irak: Tikrit Üniversitesi, ts.
- Karnî, Abdullah Nasır. "Rivâyetü Hârice b. Mus'ab fi'l-Kırâe". *el-'Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye* 43/2 (2016), 953-966.
- Kılıç, Süleyman ve Akkuş, Murat. "Mâide Sûresi Bağlamında Nâfi', Ebû Amr ve Âsım Kıraatlerinin İncelenmesi". *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)* 7/1 (2021), 69-90.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfîş. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Makdisî, Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm. [el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz](#). thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdir, 1975.
- Mekkî, b. Ebû Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-kırâ'ât*. thk. Abdulfettâh İsmâil Şelebî. Kahire: Dâru Nahda, 1960.
- Mersafi, Abdulfettah b. Seyyid el-Acemi el-Mısri. *Hidâyetü'l-kâri ila tecvid-i kelâmi'l-bâri*. Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü't-Tayyibe, ts.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Muktedab*. Kahire: Meclisü'l-'Alâ, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1955-56.

- Nâsır, Sümeyye bint İbrâhîm. *Vûkûfu Nâfi‘ ve Ya‘kûb ve eseruhâ ‘ale’t-tefsîr: Cem‘ ve dirâsa mukârana*. Riyad: Câmî‘atu İmâm Muhammad b. Su‘ûd el-İslâmiyye, Kulliyetü Usûli‘d-dîn, Doktora Tezi, 2014.
- Nüveyrî, Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-kırâ‘ati’l-‘aşr*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Sâl, Halîme. *el-Kırâ‘ât: Rivâyâtü Verş ve Hafs dirâse tahlîliyye mukârane*. el-İmârât: Dâru’l-Vâdih, 2014.
- Salihoğlu, Alaaddin. “Mağrib ve Kuzey Afrika Bölgesinde Nâfi‘ Kırâati ve On Tarîki”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (2023), 325-358.
- Sâmerrâî, Ahmed Hâtim Ahmed Abbâs. *eş-Şevâz fi’l-kırâ‘ât mimmâ nüsibe li-Ebî Bekîr İbn Mücâhid min Kitâbi’l-Muhteseb*. Beyrut: Darül Gavsânî li’l-Dirâseti’l-Kur‘âniyye, 2018.
- Sehâvî, Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlül-kurrâ‘ ve kemâlül-ikrâ‘*. thk. Mervân el-Atiyye ve Muhsin Harâbe. Beyrut: Dâru’l-Me‘mûn li’t-Türâs, 1997.
- Semerkindî, Ebü’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru’l-‘ulûm*. thk. Mahmut Matracî. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.
- Semîn el-Halebî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim. *ed-Dürü’l-masûn fi ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, ts.
- Sıcak, Ahmet Sait. *Kur’an Tefsirinde Öznellik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur‘ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm. Kahire: el-Heyetü’l-Misriyyetü’l-Âmme li-l-Kitâb, 1974.
- Şâtîbî, Ebü Muhammed Kâsım b. Fîrûh b. Halef er-Ruaynî. *Hırzül-emânî ve vechü’t-tehânî*. Medinetü’l-Münevvere: Mektebetü Dâri’l-Hüdâ, ts.
- Taberî, Ebü Ca‘fer İbn Cerîr. *Câmî‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur‘ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru-Hecer, 2001.
- Tafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf. *Teysîru’t-tefsîr*. Maskat: Vizâratü’t-Türâsi’l-Kavmi ve’s-Sekâfe, 2006.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: İFAV, 2013.
- Ukberî, Ebü’l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh. *İ‘râbü’l-kırâ‘ati’ş-şevâz*. thk. Muhammed Seyyid Ahmed Azzûz. Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 1996.
- Ünlü, Demirhan. “İmam Nâfi‘, Râvileri ve Kıraatları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (1969).
- Vâhidî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü’rî. *et-Tefsîrül-basît*. Riyad: İmâdetü’l-Bahsi’l-İlmî, 2008.
- Vâsîfî, Ali b. Muhammed Ebî Sa‘d b. Hasen. *Ravdatü’t-takrîr fi ihtilâfi’l-kırâ‘ât beyne’l-irşâd ve’t-teysîr*. Suudi Arabistan: Dâru’l-‘Âsime ve’n-Neşr, 2011.
- Zeccâc, İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl Ebü İshâk. *Me‘âni’l-Kur‘ân ve İ‘râbüh*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Ma‘rifetü’l-kurrâ‘i’l-kibâr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Zemaşerî, Ebü’l-Kâsım. *Esâsü’l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnü’s-Sûd. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur‘ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabî, 1957.
- Zikr, Sâmiyye Sâlih. *Kırâ‘atü’l-İmâm Nâfi‘ el-Medenî ve râviyyehi ve tevcîhü hâzihi’l-kırâ‘a nahviyyen ve lugaviyyen*. thk. ‘Abdulfettâh İsmâîl eş-Şelebî. Mekke: Câmî‘atu Ümmü’l-Kurâ, 1981.